

Adalékok a „Dunai határ” létrehozásának történetéhez II.*

Párhuzamok és eltérések két közép-európai geográfus életútjának bizonyos állomásain

---

GYÖRGY FARKAS

Additions to the History of the Creation of the „Danube Border” II. Parallels and Differences at Certain Stages in the Lives of Two Central European Geographers

Keywords: Viktor Dvorský, Gyula Prinz, Danube border, Pozsony–Pressburg–Prešporok–Bratislava, January 1919, meeting of the Czechoslovak government, Erzsébet University

---

4. Egy január eleji hétfő történései 1919-ben, Prágában és Pozsonyban

Hogy a hosszúra nyúlt, 1919. január másodikai, csütörtöki kormányülés végzéseivel kapcsolatban, az elfogadott változat ellenében – és a szigorú titoktartási kötelezettség ellenére – tett-e bármit is Viktor Dvorský a következő három napon, január első hétfőjén, ma már nehezen tisztázható és nem is szükséges tárgya ennek a tanulmánynak.

A cseh és szlovák szempontból nagy reményekre jogosító Újévre következő hétfőn, 1919. január 6-án a Wilson elnök tiszteletére – frissiben – átnevezett prágai Főpályaudvarról 9 óra 30 perckor, a megjelent ünneplő közönség lelkes búcsúztatása közepette kigördültek a csehszlovák kormánynak a párizsi béketárgyalásokra delegált küldöttségét szállító különvonat szerelvényei. A II. számú vagon első kupéjában, dr. Karol Chotek – egykori iskolatársa – társaságában, a tárgyalódelegáció fő *geográfus* szakértőjeként az ablakból integethetett az otthonmaradók felé az addig is sikeresnek mondható életpályája nagy reményekre jogosító új fejezetének kapujában Viktor Dvorský is.¹ (Chodějovský 2017, 84. és 91. p.)

---

* A tanulmány első felét folyóiratunk 2021/3. számában közzeltük. A kutatást az NKFIH K 125001 projektje támogatta.

1 Témánk kapcsán érdekes adalék még Chotek személyéhez, hogy végül ő lesz az, aki majd a pozsonyi – akkora már – Komenský Egyetemen, 1922-ben az *első földrajzi előadást* megtartja. (Matlovič–Matlovičová, 2018).

Az Ausztria felé zakatoló vonat hírére a közbeeső pályaudvarokra és állomásokra kicsődülő tömegek lelkes üdvözlései mellett a delegáció számára biztosított körülmények is fokozhatták a bizakodó és ünnepi hangulatot.

Amikor a különvonat étkezőkocsijában, talán a régi huszita erősséghez, Tábor városához közelítve, a személyzet teríteni kezdhetett az aznap feltálat ebédhez,² mintegy 300 kilométerrel keletebbre, a benyomuló csehszlovák légió egységei által már egy hete megszállt, megelőző mozgalmas hónapok és hetek hányattatásaiba és nélkülözéseibe belefásult, nyomasztó jövőt sejtő aggodalmakkal terhes Pozsony szénszünet miatt bezárt egyetemén Prinz Gyula intézetigazgatóra a kihalt intézményben egy katonai egyenruhában fellépő „bizottság” nyitja rá az ajtót. Vélhetően ez az ő első személyes, közvetlen érintkezése az új hatalom képviselőivel.

Miközben egy új világ tárul fel a tanulmány egyik főszereplője, a másik számára a rányíló ajtóban betoppanó egyenruhások fellépése egyre világosabbá teszi, hogy a jövő távlatai, azon a helyen, éppen zárulófélben vannak előtte...

5. Egyetemszerzők és -vesztők „társalgásai” ...

E tanulmány első felében eddig Viktor Dvorský felbukkanását követtük nyomon egy Csehszlovákia megalakulásának történelmi folyamatát szegélyező fontos korabeli dokumentumban. Egészen pontosan egy 1919 eleji csehszlovák kormányülés eseményeit és az oda szakértőként meghívott geográfusnak azokban betöltött szerepét igyekeztük az ülés fennmaradt jegyzőkönyve alapján körüljárni: tisztázni és értelmezni. A következőkben Prinz Gyulának a kor hivatalos irataiban – egy, a pozsonyi egyetem 1919-es „átvételét” előkészítő állapotfelméréssel kapcsolatban született jegyzőkönyvben – való, kissé furcsa és meghökkentő *felbukkanásával* tesszük ugyanezt.

5.1. „Előszavak” – A felhasznált forrásgyűjtemény bemutatása

A tanulmányban felhasznált legfontosabb források mindkét esetben, ahogyan azt már a dolgozat elején felvillantottuk [vö. 1.2.1.], egy-egy dokumentumgyűjtemény részeként jelentek meg a nyilvánosság előtt. Az első részben felhasznált dokumentumgyűjtemény különösebben alapos bemutatást nem igényelt, a másik esetében azonban a felhasznált forrás megjelentetésének ismertetése nem nélkülözheti a történelmi „kontextus” felvázolását. Ennek magyarázata a forrásgyűjtemény *keletkezési* körülményeiből adódó sajtóságos célkitűzések következményeiben, valamint az egész munka „ideológiai körítésében” és megalapozásában rejlik. A Dvorský politikai szereplésének apró

2 „Menu: Consommé au vermicelle; Fricandeu de veau rôti; Riz nature Gâteau de Prague...” – Az 55 éves „szorbológus”, Adolf Černý naplójegyzeteiből. (Chodějovský 2017, 84. p. [vö. I. rész. 13. sz. lábjegyzet!])

fennmaradt nyomait is felvillantó, 2001-ben napvilágot látott cseh dokumentumgyűjtemény a forrásközlés szakszerű tárgyilagosságán túl egyéb célkitűzéseket, mint a történelmi esemény sorok értelmezéséhez tényszerű alapokat nyújtó források nyilvánosság számára való hozzáférhetővé tétele, nyilvánvalóan *nem* követ. Ezzel szemben a '70-es évek „normalizálódó”, „husáki” Csehszlovákiájában megjelentetett másik munkát nagyon is erősen befolyásolták bizonyos világértelmezési alapok, történelmi narratívák és pártideológiák feltétlen érvényre juttatásának elvárásai és kényszerei; mind felhasznált fogalmainak és értelmezési kereteinek, mind pedig célkitűzéseinek tekintetében.

5.1.1. A felvezetés és „keretezés”

A Szlovák Szocialista Köztársaság fővárosának titulusát akkor már nyolc éve „viselő” Pozsonyban, az Obzor Kiadó gondozásában 1977-ben megjelent szöveggyűjtemény³ a Városi Levéltár „Bratislava-Fontes” sorozatának első kiadványa; a „Pozsony történetének forrásait” bemutató okmánytár első kötete. Az 1973 júniusára datált szerzői bevezető alapján hosszas és alapos kutató- és szerkesztői munka előzhette meg az összesen 194 dokumentumot felvonultató kötet kiadását.

A kötet „ünnepi”, méltató előszavát Ing. Félix Janíček jegyzi, aki az idő tájt a „Szlovák Szocialista Köztársaság fővárosa, Pozsony Nemzeti Bizottságának” *titkári* tisztét töltötte be. Az előszó, mintegy felütésként, a Csehszlovákia történetében viharos eseményeket hozó 1968-as esztendő „szlovák” szempontból egyik legfontosabb momentumával: a föderalizációval indít. A nevezetes év őszére, már a Varsói Szerződés csapatainak augusztusi megszállása („baráti segítsége”) után elfogadott új alkotmány több évtizedes jogos szlovák „sérelmeket” orvosolva föderatív alapon szervezte át az államot: létrehozva a Cseh és a Szlovák Szocialista Köztársaságokat, kormányzati szerveiket és törvényhozásaikat, valamint – prágai központtal – a szövetségi intézményeket; így Pozsony végre „igazi” fővárossá léphetett elő.⁴ A dokumentumkötet jelentőségének méltatásaként Janíček megjegyzi, hogy Pozsony történetének feltárása kapcsán, szemben a jóval korábbi, „még” magyarországi fejleményekkel – név szerint említve Ortvyar Tivadar híres többkötetes szintézisét –, „...a mi új, marxista történetírásunk csak lassan rója le adósságát”, ezért is számít a megjelent munka fontos mérföldkönek. A mű születésének hátterét a jelek szerint jól ismerő tisztviselő kifejti, hogy a kötet kiadásához vezető kutatások még 1963-ban kezdődtek egy munkacsoport felállításával, melynek feladata a várostörténet „akkori állapotának” megfelelő szintézis megteremtése volt, amely azonban a feladat teljesítését⁵ követően sem oszlott fel, hanem fokozatosan

3 Horváth–Rákoš–Watzka 1977. (vö. I. rész, 4. sz. lábjegyzet)

4 „Ezzel a politikai aktussal jogilag is rögzítették a tényt, hogy Pozsony Szlovákia politikai és kulturális központjának szerepét töltötte be már régóta, gyakorlatilag a Csehszlovák köztársaság létének első hónapjaitól [!] kezdve.” (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 7. p. [k. t.]

5 A megjelent munka adatai: Lehotská–Pleva (eds.): *Dejiny Bratislavy*. Bratislava, Obzor, 1966, 686 p.

átalakult a Történeti Társaság Nyugat-Szlovákiai szakosztálya mellett működő Pozsony történetét kutató Bizottsággá,⁶ fő céljaként a várostörténet forrásainak rendszerezett közzétételét tűzve ki maga elé. Még e tudománytörténeti háttér felvillantása előtt Janíček kifejti azt is: a különleges történeti adottságokkal – kivételesen gazdag forrásanyaggal – rendelkező pozsonyi várostörténet nagy hiányossága, hogy „...egyre komolyabban mutatkozik egy széles forrásanyagban alapuló mű kidolgozásának szükségessége, amely bemutatná a *termelőerők fejlődését a városban, a társadalmi fejlődés mozgatójának számító munkástömegek szerepét* ... és nem utolsósorban a cseh nemzet segítségét a Pozsonynak a Csehszlovák köztársaságba való tagolódásával összefüggő nehéz feladatokban.” (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 8. p. [k. t.]) Így aztán nem meglepő, hogy a bizottság *tervezett* forrásgyűjteményeinek felsorolásában – bizonyos középkori részterületek előtt – az első helyen a pozsonyi „első köztársaságbeli évek társadalmi küzdelmeinek”, valamint a város „munkásmozgalmi történetének” 1918-ig terjedő forrásait tartalmazó kötet szerepelt.

5.1.2. A „szakma szava”

Valamiért azonban mégiscsak ez a konkrét 1918–19-es eseményláncolatot, történelmi fordulópontot áttekintő kötet lett végül az első a hosszabbra tervezett sorban. Lehetséges magyarázatként – a kötet szerkesztői által jegyzett *tudományos* előszó (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 9–15.) elméleti felvezetésének lezárásaképpen – újra csak felsejlik 1968. A szerkesztők⁷ összegzése szerint ugyanis a kötetben felvonultatott korabeli dokumentumok, *amellett*, hogy a csehek és szlovákok közös államra való törekvését tükrözik, „...összességükben megjelenítik azokat a törekvéseket is, amelyek *majd csak a föderációban csúcsosodtak ki*: létrehozni Pozsonyból Szlovákia fővárosát, politikai, gazdasági és kulturális központját”. (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 12. p. [k. t.]

A kötet *tematikus lehatárolása* persze azért ennél némileg szélesebb körű.

Ennek alapján a szerkesztők olyan írásbeli források *válogatott* közzétételére vállalkoztak, amelyek Pozsony Csehszlovák Köztársaságba való betagozódásának folyamatában „...megvilágítják [a város] háború utáni hovatarozására vonatkozó nézetek kikristályosodását, a katonai helyzet alakulását a város *felszabadítása* során és azt követően, [a város] a Csehszlovák Köztársasághoz való csatolásának politikai visszhangját éppúgy, mint mindazon tényezők komplexumát, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy

6 Komisia pre dejiny Bratislavy pri Západoslovenskej pobočke Historickéj spoločnosti.

7 Vladimír Horváth (1926–2002); Elemír Rákoš (1935–2003) [A *rimaszombati* születésű levéltáros a 20. századi szlovák archivisztika egyik nagyon fontos alakja; 2007 óta a róla elnevezett díjjal jutalmazták a szakma fiatal tehetségeit.]; Jozef Watzka (1927–1990) A *nagyszombati* származású levéltáros életéről 2019-ben jelent meg egy életrajzi kötet: Hrivňák, Štefan: *Jozef Watzka: srdcom archivár. [„~Levéltáros szívvel”]* Bratislava, Spoločnosť slovenských archivárov, 332 p.; www.archivari.sk.

Pozsonyból szerves módon [!] a felszabadított Szlovákia politikai, gazdasági és kulturális életének központja, fővárosa válják”.⁸ (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 9. p. [k. t.]) Kiemelik, hogy mivel a *munkásmozgalomnak* a tervezett forrásgyűjtemény-sorozatban külön kötetet szánnak, ebben a kötetben elsősorban a politikai, katonai és kulturális eseményekre fókuszálnak. Ezért is az általuk felvonultatott dokumentumok a szociális mozgalmakat legfeljebb közvetve érintve, főként olyan, „...a széteső Osztrák–Magyar Monarchiát megrázó *nemzetiségi problémákkal*” foglalkoznak, amelyek révén „...az egyes utódállamok burzsoáziái a nemzetek különféle osztályokhoz és rétegekhez tartozó *nemzetiségileg exponált* tagjainak támogatásával megerősítették a saját pozícióikat”. (Uo. 10. p. [k. t.]) Hangsúlyozzák azt is, hogy az egyes dokumentumok értékelésénél és értelmezésénél „soha nem téveszthető szem elől” a forrás eredetének, „keletkeztetőjének” *osztályhelyzete*. A szerkesztők szerint tehát tudatosítani szükséges, hogy ezek a kordokumentumok „...a felkorbácsolt nacionalizmus” idején születtek, amikor „...a nemzeti felszabadításért vívott küzdelem győzelemittas diadala gyakran a háttérbe szorította a dolgozó tömegek osztályöntudatát és internacionalizmusát”.⁹ (Uo. 11. p.)

Bár az eddigiek alapján esetleg úgy tűnhet, hogy a kötet szerzőinek hozzáállását inkább az ideológiai elvárásokhoz való igazodás szabta volna meg, mintsem a szűkebb *szakmai* szempontok, azonban ez korántsem igaz.¹⁰ A szerzői bevezető nagyobbik részét kitevő áttekintés arról tanúskodik, hogy tudományos szempontból teljesen korrekt szakmai közelítés jellemzi a gondosan szerkesztett és mellékletekkel (regeszta, névjegyzék [életrajzi ismertető], forrásjegyzék, korabeli ábrák, fényképek, térképvázlatok) gazdagon ellátott kötet szerzőinek munkáját.¹¹

Ami a dokumentumgyűjtemény szerkesztésének alapkoncepcióját illeti, a szerzők bevezetőjük elején természetesen kifejtik azt is, hogy mely időhatárokon belül dolgoz-

8 A felsorolt szempontok mellett még a város hivatalos *elnevezésére* és Szlovákia *fővárosaként* való szereplésére vonatkozó nézetek alakulását is megemlítik másutt, mint a folyamat egészen *belül* vizsgálendő témakört.

9 Ebben a szerzők szerint – „természetesen” – nagy szerepet játszottak a korabeli *szociáldemokrata* politikusok, akik „...nemcsak hogy képtelennek bizonyultak megragadni a dolgozók forradalmi hangulatát, hanem nacionalista állásfoglalásaikkal még egyenesen dezorientálták is őket”. (Uo. 11. p.)

10 Annyit azért ők is megjegyeznek Wilson elnök ún. 14 pontja kapcsán, hogy azokat „...a Lenin-féle békéről és a nemzetek önrendelkezéséről” szóló dekrétumok *ellensúlyaként* fogalmazták meg”. (Uo. 10. p. [k. t.])

11 A dokumentumgyűjtemények közreadásánál elvárható módon áttekintik és jellemzik a felhasznált forrásokat (Pozsony város levéltárainak három megnevezett fondja mellett természetesen prágai levéltári gyűjteményeket is használtak, valamint jelzik, hogy a munka folytatásaként a jövőben szükséges lenne bizonyos külföldi gyűjtemények [Bécs, Budapest; Francia- és Olaszország] feldolgozása is); ismertetik a válogatási alapelveiket (a kronologikus sorrendbe illesztve közzétett *hivatalos ügyiratok* mellett a korabeli pozsonyi *napisajtó* cikkeit is áttekintették); végül az iratok közlésnél követett eljárásukat.

tak. Az *első* közzétett, magyar nyelvű forrásuk 1918. október 7-ére datálódik és Szmrecsányi György Pozsony megyei ispánnak a városi képviselő-testületben elhangzott beszédét rögzíti, amelyben első ízben történik hivatalos említés Pozsonynak Magyarországtól való lehetséges elcsatolásáról: Ausztria ilyen irányú – feltételezett – törekvései miatt. Az *utolsó*, német nyelvű közleményben – 1919. augusztus 14-én – Vavro Šrobár a Csehszlovák Sajtóiroda számára bejelenti Ligetfalu és a pozsonyi hídfő Csehszlovákiához való csatolását. Ez a koncepció tehát – saját értelmezésük szerint is – szorosan összefügg a *dunai határ* kérdéskörével. „A jövődöbéli közös állam határaitól szőtt fontolgatások során a csehek és a szlovákok képviselői idehaza és a külföldi ellenállásban is túlnyomórészt abból az álláspontból indultak ki, hogy Szlovákia *természetes határának* délen a Dunának *kell lennie*. Még ha a déli határok további szakaszaira vonatkozó elképzelések eltérőek voltak is és végtére a békekonferencia is kompromisszumos megoldást választott, a Dunát mint [állam]határt gyakorlatilag mindenmű vita nélkül [!] fogadta el. Avval, hogy ezt a határt az antanthatalmak elfogadták és garantálták, Pozsonynak Csehszlovákiába való bekebelezése tulajdonképpen még a Köztársaság tényszerű létrejötte előtt bebiztosított, még ha – *különböző okoknál fogva* [!] – a városra Ausztria és Magyarország is igényt tartott, és a város akkori vezetése ilyesfajta megoldást nem támogatott. Pozsony azonban Csehszlovákia számára összeköttetést jelentett a tengerhajózáshoz, fontos vasúti csomópontnak, jelentős ipari központnak számított és a tervezett csehszlovák–jugoszláv korridor kiindulópontja is volt.” (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 10–11. [k. t.]

Épp az utóbbi mozzanatok miatt is a dokumentumgyűjtemény szerzői kiemelt figyelmet fordítottak a Duna-jobbparti fejleményekre; Ligetfalu (valamint – nem mellékesen – a balpartról Csallóköz) hovatarozásának alakulására és ennek okán a pozsonyi és egyéb *dunai hídfők* kérdéskörére is.

A bevezetőben felvállalt *kritikai attitűd* a kötet első nagyobb egységében, a kiválogatott és kronológiai sorrendbe illesztett dokumentumok bemutatása előtti áttekintő segédletben, a dokumentumok kivonatos ismertetésénél (regesztá) (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 32–74.) újra megjelenik. Ahogyan a szakmai bevezető végén kifejtik, az egyes iratok keletkezési körülményeinek, különösen a létrehozóik „osztályálláspontjának” tisztázása érdekében „...úgy döntöttünk, hogy az áttekintett dokumentumok többsége mellé *kommentárt* is fűzünk, amelyeknek a különösen jelentős dokumentumok esetén *értékelő* jellege is van”. (Uo. 16. p. [k. t.]

Ezek a *kommentárok* – közel negyven évvel a kötet megjelenése után – sok esetben rendkívül tanulságosak, mondhatni „árulkodóak”: sajátos – gyakran az egykor szándékolttal talán éppen *ellentétes* – megvilágításba helyezik azokat az akkor hazugnak, tévesnek és félrevezetőnek ítélt törekvéseket, szereplőket és értelmezéseket, amelyeket a szerkesztők annakidején minősíteni; leleplezni és megbélyegezni törekedtek. Jellemző például a prágai kormány Szlovákia ügyeinek vitelére teljhatalommal felruházott minisztereként a városba 1919. február 4-én bevonuló Vavro Šrobárt illető értékelés, amely szerint a miniszter az összesen kilenc halálos áldozatot követelő

1919. február 12-ei „események”¹² két héttel későbbi hivatalos megítélésénél egy, a kormány számára készült jelentésben, „a forradalmi mozgalmakkal szembeni *korlátozott burzsoá* álláspontot” képviselt.¹³ Ugyanígy álságosnak tűnik az a kommentár is, amelyet a prágai kormány jóváhagyásával – ideiglenesen – Pozsony vármegyei ispánná kinevezett Samuel Zoch, helyi kötődésű szlovák politikus 1919. január 4-ei keltezésű, a csehszlovák hatalomátvételt és a szlovák nyelv hivatalossá tételét ünnepélyesen bejelentő kiáltványához¹⁴ fűznek, miszerint abban „túlcsordul a nacionalista mámor”. Utóbbiban talán az 1970-es évekre jellemző „proletár internacionalizmus” elveinek való kényszerű megfelelés esetét láthatjuk.

5.1.3. Az ideológiai „alapvetés” – és következményei

Mindenesetre a valódi „ideológiai nehéztüzérséget” a kötetben nem a szerzők-szerkesztők vonultatják fel, hanem a kötet bevezető részét lezáró történelmi tanulmány¹⁵ szerzője, Doc. PhDr. Miroslav Kropilák, DrSc.,¹⁶ a Szlovák Tudományos Akadémia Történelmi Intézetének 1970–1980 közötti igazgatója. A könyv megjelenése idején már csak betöltött funkciója okán is meghatározó közéleti szerepet játszó, árvai születésű történész 12 oldalas bevezető tanulmányában legalább négy szempontból határozta meg a bemutatott múlt értelmezésének követendő irányvonalát, beillesztve azt a kor uralkodó történelmi materialista, „marxista–leninista” narratívájának kereteibe.

Egyrészt mérlegre tette a bemutatott eseménysorban részt vevő, beazonosítani vélt szereplők célkitűzéseinek tétjeit, megfogalmazva az ezek megítélése kapcsán megválaszolandó fő kérdéseket.¹⁷ Felmutatta a „helyes irány” felé akár csak ösztönyszerűen is elmozduló elemeket, szembeállítva velük a forradalmi mozgalmak élet kicsorbító „reakciós” tényezőket.¹⁸ *Magyarázatot* keresett a „helyes út” követésétől való eltántorodásra, s ezen a ponton vélt ideológiai „képzettségük” és érettségük okán mint-

12 <https://adatbank.sk/lexikon/pozsonyi-sortuz/>

13 Kommentár a 154. sz. dokumentumhoz. (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 65. p.)

14 Kommentár az 54. sz. dokumentumhoz. (Uo. 45. p.)

15 „Začlenenie Bratislavy do Československa po prvej svetovej vojne” (*Pozsony betagozása Csehszlovákiába az első világháború után*) (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 17–29.)

16 (1918–1995)

17 „...győz-e az alulról induló forradalmi mozgalom, ami a dolgozó nép számára a nemzeti szabadság mellett bebiztosíthatná a társadalmi igazságosságot is, vagy a burzsoá állam-elemek katonai és politikai ereje érvényesül, ami a dolgozó nép számára mindig diszkriminációt és új elnyomást hoz magával, legjobban esetben is csak szerény alamizsnákkal a polgári demokrácia asztaláról.” (Uo. 19. p.)

18 „Míg Pozsony környékén, főként az Erdőháton a dolgozó nép megtámadta a gazdagokat és a hatalom helyi képviselőit, *hatalmába kerítve vagyonukat*, így fizetve a háborús évek és a megelőző időszak megaláztatásaiért, [Pozsonyban] a szociáldemokrata párt opportunistá vezetése révén dezorientált proletariátus nem szállt szembe erőszakos akciókkal az arisztokrácia és a burzsoázia képviselőivel.” (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 21. p. [k. t.]

egy mellékesen „dicséretben részesíti” a „magyar proletariátust” – legalábbis annak egy részét.¹⁹ Végül szigorú, személyre szabott *kritikát* fogalmazott meg a forradalmi esemény sor „eltérítésében” fő felelősnek ítélt szereplővel, Vavro Šrobárral – a „csehszlovák burzsoázia” törekvéseinek megtestesítőjével – szemben.²⁰

Több mint negyven év távlatából, a Kropilák-féle „irányadás” papírra vetése idején uralkodó megfelelési kényszerek szorításától mentesen viszonylag könnyű feladatnak tűnik, hogy ideológiai sallangok nélkül megfogalmazzuk azt a kérdést, ami a kötet szerkesztőinek munkáját mintegy „szentesítő” akkori történész(ek) lelkét nyomhatta. Azért persze nem olyan egyszerű ez: legalább három közelítésben pontosíthatjuk a korszak történéseinek és ideológusainak fantáziáját lekötő dilemmákat. Vajon miért nem „nőtte át magát” – az imperializmus korabeli forradalmi mozgalmak „lenini törvényszerűségeinek” megfelelően – a kétségtelenül „szociális” mozgatórugókkal is bíró csehszlovákiai „burzsoá nemzeti forradalom” az igazi, felszabadító „szocialista” forradalomba, ahogyan az Magyarországon is – az „őszirózsás forradalom” után, a Tanácsköztársaság létrejöttével – megtörtént? Miért nem következett be ez a „történelmileg szükségzerű” fordulat a Csehszlovákia részévé „vált” felvidéki térség kétségtelenül legfejlettebb régiójában, Pozsony városában, ahol a szervezett munkásság és „proletariátus” oly nagy számban és arányban volt jelen a város akkori társadalmában, mint a Felvidéken sehol másutt? Miért nem ragadta magához a hatalmat a szervezett munkásság élcsapata, kikiáltva a Pozsonyi(?) (Szlovák[?]) Tanácsköztársaságot?

Erre a kétségtelenül összetett kérdéshalmazra a korszak ideológiai keretein belül adható – és adandó – válasz a „nacionalizmus” kárhóztatása volt. A korabeli diskurzus „szabályainak” megfelelően természetesen nemcsak az eszmerendszert *általában* ítélték el: hanem különösen éles, személyre szabott kritikával illet „illetni” mindazokat, akik szerepléseinek megítélésében a „nacionalista elhajlás” vádját felmerülhetett. Sajátságos módon ez az egyszerű sémák mentén felépíthető és már csak emiatt is esetenként túlfeszített „nacionalista”-hajhászás oda vezethetett, hogy a szigorú vádat alátámasztandó, olyan forrásokat is felvonultattak, amelyek ezt a korabeli narratívát részben alátámaszthatták, ugyanakkor azonban nagyon fontos pontokon akár veszélyeztethették is az addigra már kellően mélyen meggyökerezett legfontosabb történelmi alapmí-

19 „A proletariátus sorainak a közös ellenséggel, az arisztokráciával és a burzsoáziával szembeni szlovák–német–magyar internacionalista összefogásához nem volt meg a szlovák proletariátus részéről a marxista–leninista képzettség és érettség, és ez a potenciális szövetségeseire is érvényes volt, a magyar proletariátus azon részének kivételével [!], akik megszervezték a Vörös gárdát.” (Uo. 23. p.)

20 „Šrobár egész lényével a forradalmi munkásmozgalom ellensége volt és miniszteri szerepkörében nagy erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy akár a fegyveres hatalom legdrasztikusabb eszközeivel akadályozza meg a terjedését Szlovákiában.” (Uo. 27. p.)

toszokat, például a történelmi „ártatlanságának” tudatában a nemzetek színpadára lépő „galamblelkű nép” eszményét.²¹ (Mináč 1968)

Vélhetően ez lehet a magyarázata annak, hogy a forrásgyűjtemény bizonyos értelemben „hatástalan” maradt: aligha lehet vita tárgya, hogy a benne feltárt ismerethalmaz *nem épült be* a megjelenése utáni évek, évtizedek közoktatásán keresztül a „történelmi önkép” alakítását leginkább meghatározó és a diskurzusok bevált és megszozott tématómbjeiben, fordulataiban, közhelyeiben minduntalan visszatükröződő közbeszédbe. Ilyen például a „pozsonyi sortűz” esete, amelynek a feldolgozott forrásokban való többszöri felvillantásával, a dokumentumgyűjtemény óhatatlanul a napvilágra emelt egy olyan eseményt, amelyet egyébként tudatosan – és egészen az 1989-es „bársonyos” forradalomig – teljes sikerrel süllyesztett el a feledés homályába a 2. világháború utáni korszak hivatalos cseh és szlovák emlékezetpolitikája.²²

5.2. „Talán végre lehetséges lesz tudományos munkát végezni...”

Ez a tanulmány azonban valójában *egyetlen* dokumentumra fókuszál ebből a tekintélyes méretű forrásgyűjteményből: egy olyan hivatalos jelentésre, amely kétségkívül a kötetbe sorolt iratok kevésbé jelentős – bár terjedelmesebb – darabjai közül való, azonban egyedül ebben merül föl, nevesítve, a feldolgozott források adatainak hőmpolygéséből kibontakozó történetfolyamban párhuzamvonásunk másik főszereplője, Prinz Gyula.

Elsősorban röviden bemutatjuk magát a nevezetes dokumentumot: keletkezésének körülményeit, néhány benne felbukkanó főbb szereplőt; majd általánosságban áttekintjük tartalmát és jelentőségét; végül alaposabban azt a részét, amely Prinz személye és a tőle „idézett” mondat miatt ezúttal különösen fontos.

21 Vladimír Mináč nagy hatású – „népi baloldali” gyökerű – esszéjének („Itt nemzet él...”) állításai máig meghatározónak tekinthetőek a modern szlovák identitástudat kialakulásában és változásaiban.

22 Ilyen pl. a 148. sz. dokumentum (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 294–295.) Ebben a hozzászólólagosan február 20-án keltezett, Václav Klofáč nemzetvédelmi miniszter számára Kormérőzből Prágába távirón továbbított jelentésben Luigi Piccione tábornok, a Szlovákiát megszálló erők főparancsnoka összegzi az ismert magyar katonai veszteségeket, illetve a megszállás során addig bekövetkezett, tudomására jutott „incidensek” (gyilkosságok, kivégzések) áldozatainak számát. A Pozsony elfoglalásánál elesett 5 magyar katona mellett 15 civil is életét veszítette a hadművelet során, a későbbiekben pedig még 14 további polgár veszítette életét a katonaság akciói következtében, csak a 6. és a 7. hadosztály ellenőrizte, nyugati térségben. Szlovákia „felszabadítása” tehát egyáltalán nem volt *vértelen* folyamat: csak a nyugati végeken legalább 29 helyi lakos életébe került, alig két hónap leforgása alatt, miközben a jelentés szerint „a vétkesek többségének sikerült elkerülnie a büntetését a tisztek túlnyomó többségének büntetendő gyengesége miatt”.

5.2.1. A dokumentum és „keletkezésének előtörténete”

A forrásgyűjtemény-kötetbe 68. szám alatt besorolt dokumentum (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 180–194.) egy 1919. január 8-ai keltezésű, cseh nyelvű, többoldalas jegyzőkönyv, amely a megelőző három nap során végrehajtott egyetemi állapotfelmérést és vagyonleltárt dolgozza fel.

A kötet szerkesztői a kommentárokkal kiegészített regesztában a következőképpen mutatják be a dokumentumot:

„Bizottsági jelentés a pozsonyi egyetem vagyonának ellenőrzéséről és felméréséről. Az egyetem átvétele a csehszlovák állam igazgatásába.”²³

A pozsonyi jogakadémia hagyományaira épülő, 1914-ben alapított magyar Szent Erzsébet Egyetem kétségkívül Pozsony legjelentősebb kulturális intézményei közé tartozott. A Pozsony elfoglalása után hamarosan sorra kerülő átvétele [az egyetem] vagyonának (és főleg gyűjteményeinek) biztosítását kellett szolgálnia az esetleges nem kívánatos akciókkal szemben. Egyúttal azonban szimbolikus jelentősége is volt: a főiskolai képzést az új államban az új politikai hatalom veszi kézbe. Az átvétel különösebb problémák nélkül zajlott, még ha a professzori testület és az egyetem rektora ez ellen formálisan tiltakoztak is.”²⁴ (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 48. p.)

A jegyzőkönyv eredeti szövege mellett még annak két másolata is elkészült. A három példány közül az eredeti, teljes változatot Prágába, a másolatok közül ez egyiket Zsolnára, az akkor ott székelő Szlovákiai Ügyek minisztériumához küldték, míg a másikat helyben a megyei archívum főispáni iratai közé iktatták. Bevezetője szerint több melléklet is – térkép, épületvázlatok, egyetemi tanrend – tartozott hozzá, amelyek azonban csak a prágai

23 A megfogalmazás („átvétel”) itt nem igazán pontos, legalábbis félrevezető lehet. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy a szerkesztők a dokumentum bemutatásának legvégére illesztett 15. sz. lábjegyzetben (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 192. p.) – mintegy korrekcióként – megjegyzi, hogy az egyetem *tényleges* hivatalos átvételét rögzítő szűkszavú jelentés egy másik, egy nappal későbbi, tehát január 9-ei keltezésű, a kötetből kimaradt dokumentumban található; mint ahogy azt is, hogy ez a hír – az egyetemi szenátus elutasító álláspontjával együtt – csak január 11-én, (szombaton) jelent meg a nyilvánosság előtt, a *Pressburger Zeitung* 10. számában, a lap esti kiadásában. Megjegyzendő, hogy a dokumentumgyűjteményben a 73. számmal közzétett (Uo. 195–197. p.), szintén január 10. keltezésű francia nyelvű jegyzőkönyv a rektor és a főispán közötti, az egyetem átvételére vonatkozó *megállapodást* rögzíti. Figyelemre méltó ennek az okiratnak a bemutatása és kommentálása a gyűjteménykötet regesztájában: „Jegyzőkönyv dr. Polner Ödön rektor tiltakozásáról a pozsonyi egyetem elfoglalása ellen és Samuel Zoch főispán arra vonatkozó követeléseiről, hogy az egyetem hallgatói tartózkodjanak a csehszlovák állammal szembeni akcióktól. A tiltakozás jegyzőkönyvbe vétele [„Protokol o proteste”] csak formális jellegű volt és nem volt halasztó hatálya, mert a csehszlovák hatóságok annak ellenére is átvették az egyetemet (vö. 68. sz. dokumentum).” (Uo. 49. p.)

24 A dokumentum leltári adatai: ŠA [Štátny archív] Bratislava, Župa Bratislavská I., č. 168/1919 prez. Originál, strojopisný prepis. – Állami levéltár, Pozsony, Pozsony megye I., 168/1919 sz. Eredeti, gépelt átirat.

Oktatási Minisztériumba szánt példányhoz kerülhettek; a pozsonyi állami levéltárban megőrzött másolatba a kötet szerzői szerint utólag kézzel bejegyezték, hogy „időhiány miatt ezek[nek a mellékleteknek a] kópiái nem készültek el”. (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 180. p.; 1. lábjegyzet) Ez az apróság azért fontos, mert jelzi, hogy a vagyonelejtárt végrehajtókat és a jegyzőkönyvet készítőket erősen szoríthatta az idő.

A jegyzőkönyv szövege alapján „Pozsony elfoglalásának hírére” dr. Vladimír Úlehra főhadnagy és Antonín Kolouch hadnagy 1919. január 5-én, tehát vasárnap, a 7. hadosztálynak ez idő tájt a közeli Malackán diszlokált, Schöbl ezredes vezette, két századból álló „szlovák brigádjából” (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 139–142.; 27. sz. dok.) sietve a városba utaztak, hogy parancs szerint „...megvizsgálják az egyetemi helyzetet és megakadályozzák, hogy az egyetemi vagyont elkótyavetyéeljék”.²⁵

Pozsonyba megérkezve a 7. hadosztály parancsnokánál, Boriani [Giuseppe, olasz] tábornoknál²⁶ jelentkeztek, aki kapott parancsuk végrehajtására utasította és az „éppen megérkező” főispán, Samuel Zoch figyelmébe ajánlotta őket. Mindez vélhetően még vasárnap folyamán történt. A „csehszlovák kormányiszervek” városba érkezése előtti átmeneti helyzet „rendezése” céljából ideiglenesen kinevezett főispán úgy rendelkezett, hogy a két küldöttet az egy héttel korábban, a megszálló csapatokkal érkezett Varsik századossal kiegészítve, akit a zsolnai minisztérium minden pozsonyi állami vagyon felügyeletével bízott meg, álljon össze egy bizottság a kiadott feladat teljesítésére.

5.2.2. A „szereplők” – közelebbről

A dokumentum keletkezésében kulcsfontosságú szerepet játszó személyeknek, vagyis a bizottság tagjainak kiléte a gyűjteménykötet mellékletei közé sorolt névjegyzék, „személyi regiszter” (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 327–376.) alapján viszonylag könnyen, bár nem teljeskörűen tisztázható.

A dokumentumban jegyzőkönyvvezetőként szereplő Kolouch hadnagy marad a „legrejtélyesebb”, róla a jegyzékben gyakorlatilag semmi egyéb információ nincs, mint hogy mely dokumentumokban kerül említésre. (Uo. 366. p.) Semmi sem utal azonban arra, hogy az egész folyamatban jelentősebb szerepet játszott volna.

Pavel Varsik százados esete már merőben más. A személyi regiszter vele kapcsolatban viszont szintén eléggé szűkszavú: csak a legfontosabb életrajzi adatokat közli (született 1891-ben), valamint egy rövid utalást arról, hogy az 1939-ben Pozsonyban elhunyt egykori katonai tanácsadó később bankigazgatói tiszteletet töltött be. A százados – az itt részletesebben elemzettel együtt – a gyűjteménykötetnek összesen öt dokumentumában szerepel, közte három esetben ő maga a megnevezett szerző/aláíró, illetve

25 Az eredetiben: „...aby majetok universitní nebyl **zašantročen**”. A cseh szlenges »zašantročit« magyar megfelelői: „elhányni, elveszteni, elkótyavetyélni”.

26 A kötetben a dokumentum közzétett szövegében helytelenül, „Buriani”-ként szerepel. (Uo. 180. p.)

egy esetben a szöveg megfogalmazójaként feltételezhető a szerepe.²⁷ Mindenesetre a vitathatatlanul fontos tisztséget betöltő százados ilyenforma háttérbe szorítása kissé furcsa. Azonban más, rá vonatkozó újabb életrajzi adalékok²⁸ révén a mellőzése némileg érthetővé válik. A miavai születésű, evangélikus vallású és egyebek mellett Nagykőrösön, Linzben is iskolázott, majd a világháborúban a keleti fronton 1915-ben orosz fogságba esett s az ott megszervezett Csehszlovák Légión több fronton zajló harcaiban súlyosan megsebesült, végül 1918-ban Franciaországból komoly kitüntetésekkel hazatérő Varsik ugyanis igazi „burzsoá” szereplő. A helyi zsákvarró cégbeli családba született ifjút már a háború előtt a rózsashegyi hitelbankban alkalmazták, majd a háború után, 1921-től a „velejéig csehszlovák” – egyebek mellett légiós veteránok járulékait biztosító – Legjobanka gyorsan emelkedő pozíciójú tisztviselője lett. A harmincas évek végén a világháborús sebesülés szövődményeként hirtelen bekövetkezett halála előtt a Szlovák Hitelbank főigazgatói székéig jutott. Ezekkel a későbbi életútjára vonatkozó kiegészítésekkel is már jobban érthető talán, hogy miért éppen ő lett Pozsony katonai megszállása után a csehszlovák vezetés részéről az állami vagyon főellenőrévé kinevezve.

A tanulmány sajátos szempontjai alapján *legfontosabbnak* tekinthető szereplő a bizottság tagjai közül kétségtől Dr. Vladimír Úlehra főhadnagy, akinek személyisége, szinte szó szerinti értelemben is, „lenyomatként” őrződött meg a jegyzőkönyv fennmaradt soraiban. A kötet személyi regiszterében hozzá kötődő bejegyzés (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 375. p.) is meglehetősen részletes, de más, újabb források felhasználása révén²⁹ még árnyaltabbá tehető a bemutatása. Az 1888-ban, Bécsben született *természettudós* már a háború előtt is komolynak tekinthető tudományos pályát futott be; 1908–1911 között asszisztens a strasbourgi egyetemen, ahol doktori címet szerzett, majd 1912–1913-ban Lipcsében folytatott kutatásokat. Érdeklődése alapján elsősorban talán biológus-botanikusnak számít, a növény-élettan mellett azonban a néprajz is élénken érdekli. Egy mai életrajzi adatbank ökológusnak (és filozófusnak, valamint etnográfusnak is) nevezi, holott pályája kezdetén ez a diszciplína még csak kialakulóféltben volt. Kísérletező szellemét és széles körű érdeklődését szépirodalmi munkássága mellett az is jellemzi, hogy a cseh tudományos filmgyártás egyik úttörőjének is tartják. A világháborúban 1914–15 között egy hátországi egészségügyi alakulatnál szolgált, több helyen, közte Pozsonyban is. 1915-ben kétévi várfogságra ítélték pánszlávizmus és az orosz hadifoglyokkal fenntartott kapcsolatai miatt. Egyévi bünte-

27 Utóbbi, vagyis a 145. számú dokumentum (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 290–291.) Šrobár miniszter üdvözlő és köszönő levele 1919. február 19-éről keltezve, Luigi Piccione tábornok felé, a Csehszlovák Hadsereg Szlovákiai Főparancsnokságának Kroměřížből Pozsonyba költözése alkalmából. Ebben a cseh nyelvű fogalmazványban eléggé „beszédese” az a mondat, amely szerint az olasz kormány nagy áldozatvállalásának köszönhetően megszervezett „hadseregünkben teljesen megsemmisült a *magyar-osztrák* [!] szellem”.

28 http://www.nbs.sk/_img/Documents/_PUBLIK_NBS_FSR/Biatec/Rok2019/05-2019/08_biatec19-5_Vypustakova.pdf

29 https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=414

tés után, 1916–1917 között újra a hátorszáiban, Zágrábban szolgál, végül 1918-ban előbb az olasz, majd a francia frontra vezénylik. A csehszlovák államfordulat Hodonínban éri, ahol a helyőrség parancsnokává nevezik ki. Innen kerülhetett az északnyugat-felvidéki térség megszállására mozgósított 7. csehszlovák hadosztály vezérkarába, majd a prágai Oktatási Minisztérium közvetlen utasítására 1919 januárjának első napjaiban Pozsonyba, az egyetem állapotának felmérésére, s lett a terítéken forgó dokumentum, jelentéstétel fő szerzője, ihletője. Néhány héttel később, „1919. január 18-án, főhadnagyként a Nemzetvédelmi Minisztériumhoz osztják be mint a vezérkar szervezési részlegének referensét” (névjegyzék). Ami a háborús évek utáni karrierjét illeti, 1919-től asszisztens a Károly Egyetem Növényélettani Intézetében, majd 1921–1947 között a brünni Masaryk Egyetem hasonló nevű intézetének munkatársa, 1946-ban már a dékáni tisztelet betöltve. 1947-ben hunyt el.

Szerepe a jegyzőkönyv szövegének megszületésében meghatározó: bizonyos részeit nagy biztonsággal feltételezhetően ő maga írta, vagy mondta tollba; a „hivatalos” jegyzőkönyvvezető valószínűsíthetően a helyszíni feljegyzések összegyűjtését, szerkesztését és a másolatok elkészítését végezhette.

Erre a munkamegosztásra utal egyrészt a jegyzőkönyv szövegének stílusa, nyelvezete. Röviden talán „csapongó”-ként is lehetne jellemezni; általánosságban nagyon távol áll a bejáratott hivatali nyelvezet távolságtartó, tárgyilagos egysíkúságától: akár egy bekezdésen belül is több stiláris váltással; érzékletes, „színes” jelzőkkel, elejtett szubjektív megjegyzésekkel, a tárgyhoz csak távolról kötődő okfejtések közbeiktatásával, helyenként mintegy a személyes benyomások és meglátások megragadására törekedve. Jó *megfigyelőként*, a részletekre ügyelve; tehetjük hozzá.

Másrészt bizonyos pontokon szinte „kilóg a lóláb”: az egyetemi könyvtár jellemzésénél – ahol a könyvtári *bútorzat* gyenge minőségét is megemlíti, és az egész állomány rendezetlenségére is kitér – külön, hangsúlyosan, a bekezdés végén nyomatékosítva kiemeli, hogy a mintegy 70 000 darabos, 12 teremben elhelyezett könyvállományban a *természettudományok* képviselője a „legnyomorúságosabb”, mindössze csak mintegy 500 kötetből állhat.

Jelzésszerű – és ugyanakkor nagyon sokat elárul a bizottság tagjainak, de talán elsősorban Ülehlának a hozzáállásról, attitűdjéről – a könyvtár s a jogi- és bölcsészkar helyzetének feltárását megcélzó rész lezárásként megfogalmazott megjegyzése. „Rádásként legyen még itt ... rámutatva [a következőkre]: ezen ifjú egyetemnek szinte amerikai [léptékű] támogatásokat kellett volna kapnia a növekedéséhez, hogy rövid időn belül azzá válhassék, aminek a magyarok szándékai szerint lennie kellett volna: a magyar ügy irányadó határkövének a *csehek* és a *szlovákok ellen* [!], s mégis egyenesen nyomorúságosan fizették.”³⁰ (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 185. p. [k. t.]

30 „*Dodatečně budiž ještě ku zprávě ... podotknuto: třeba že tato universita byla by ve svém růstu potřebovala dotaci přímo amerických, aby se v krátku stala tím, čím ji Maďaři chtěli mít: mezníkem maďarské věci proti Čechům a Slovákům, byla přece dotována přímo uboze.*”

5.2.3. Az állapotfeltárás végrehajtása és az elkészült jegyzőkönyv

A jegyzőkönyv létrejöttéhez kötődő események bemutatására visszatérve, 1919. január 6-án, hétfőn reggel a főispán magához hívatta az egyetem rektorát, Polner Ödönt és elrendelte, hogy az ott már jelen levő bizottság az egyetem képviselőinek jelenlétében tekintse át az egész „...egyetemi komplexumot, mérje fel jelen állapotát, a legégetőbb szükségleteket, a teljes vagyonelejtárt, valamint a megszállással keletkezett esetleges veszteségeket”. (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 183. p.) Megjegyzendő, hogy jó okkal vélhetően ennek a „megszállásnak” az értelmezése talán úgyszintén okozhatott eleinte komolyabb félreértéseket is az egyetemi vezetők és a katonai bizottság tagjai között. A szövegből itt nem derül ki egyértelműen, hogy a városba mintegy egy héttel korábban bevonuló csehszlovák hadosztály ténykedése tekintendő-e megszállásnak, amint azt az egyetemi vezetők eleve feltételezhatték, vagy pedig a bizottság tagjai a várost feladó magyar haderő korábbi jelenlétét tekintették-e „okkupációnak”, amint az egyébként a későbbi, hivatalossá váló cseh és szlovák értelmezésnek teljes mértékben megfelel.

A bizottság – feladata végrehajtásának tüstént nekilátva – 1919. január 6-án, hétfőn és 7-én, kedden folyamatosan dolgozott, majd szerdára, január 8-ára el is készült a jelentésével.

A helyzet jellegénél fogva nagy valószínűséggel rövid hétfő reggeli tájékoztatást követően a bizottság, talán a vármegyeházára rendelt rektor társaságában, átsétált a néhány percnyi távolságra, a Dóm mellett, a Káptalan utcában fekvő rektorátus főépületébe, a korábbi Jogakadémiára. Biztosító járőr kirendelésére ugyan a jegyzőkönyvben nincs semmiféle utalás, de egy katonai megszállás első napjaiban jó okkal feltételezhető, hogy feladat-végrehajtásra utasított tisztek efféle kíséret nélkül aligha léphettek fel hathatósan, vagy mozoghattak a nyílt utcákon. Az első nap minden valószínűség szerint az egyetem óvárosi részeinek, a rektorátusnak, valamint a jogi- és a bölcsész-karnak, továbbá az egyetemi könyvtárnak a felmérésével telhetett. A város más területein szétszórva elhelyezett orvostudományi kar felmérésére minden bizonnyal a teljes következő, keddi napot rá kellett szánni, tekintve, hogy aznap – a felmérés végeztével, valószínűleg az esti órákban – a főispán és a bizottság tagjai, valamint az egyetem vezetősége még egyszer találkoztak, hogy lezárják a vizsgálatot.

A dokumentumnak az események utólagos elgondolása alapján minden valószínűség szerint a bizottság működésének második, keddi napjára eső, az orvosi kart érintő részeivel *részletesebben* nem foglalkozunk. Annyit azonban feltétlenül meg kell jegyezni, hogy feltűnő különbségek is vannak a két rész között. Ez utóbbi nemcsak terjedelmesebb, részletesebb, de stílusában, közelítéseiben is elüt az előzőtől. Visszafogottabb, tárgyilagosabb hangnem, tárgyyszerűbb közbeiktatott megjegyzések és az orvosi kar egyes részlegeinek felszereltségét, de személyzetét, vezetőit illetően is több elismerés és dicséret jellemzi.

A dokumentumgyűjteményben közzétett jegyzőkönyv szövege 4 fő részből, fejezetből áll, melyekhez *külön* elemként még hozzászámítható 3 német nyelvű, külön aláírással ellátott nyilatkozat a jegyzőkönyv végén. A bevezető rész után egy rövidebb, *ismertető* jellegű fejezet következik (II.), amely az egyetem történetének és időszerű

állapotának korrekt összefoglalása. Áttekinti az egyetem alapításának háttérét, röviden jellemzi az egyes karok fejlődésének elért állapotát, helyzetét. Témánkat illetően a „filozófiai-történeti” kar kapcsán megjegyzi, hogy csak 1918-ben létesült, és minden részében „szegényesnek és berendezetlennek” minősíti. Az orvosi karnak az előbbieknél bővebb jellemzésére nem térek ki, annyit azonban érdemes jelezni, hogy azt „ellentmondásos” helyzetűnek tekinti: néhány nagyon jól felszereltnek minősített részével szemben jó néhány részlege még szegényes, vagy éppen a háború miatt fejlesztés alatti állapotában megrekedt; a szöveg kitér itt a Pesten veszteglő, hat vagonnyi felszerelés kérdésére is. Végezetül jelzi, hogy a beállt zavarok, szénhiány és év végi ünnepi szünet miatt leállt egyetemi életnek – „magyar szokás szerint” – az éppen január 7-ével induló beiratkozásokkal kellene folytatódnia, de kérdéses, hogy a „forradalmi tevékenységgel” erősen érintett egyetem diákságából hányan maradnak. Az ezután következő III. és a IV. fő fejezet tehát a Bölcsészettudományi és Jogi, illetve az Orvostudományi Kar részlegenkénti aprólékos bemutatása.

Maga a bevezető rész a keltekezést, a mellékletek felsorolását és bizottság tagjainak megnevezését (és aláírásait) követően 13 – jobbára rövid, néhány mondatos – bekezdésben összefoglalja a jegyzőkönyv keletkezésének körülményeit, a bizottság munkájának menetét, annak néhány részletét, és a tapasztalt általános jellegű észrevételeit. A 7. bekezdés szerint, mielőtt még a jegyzőkönyvet lezárták volna, a csatolt nyilatkozatok keltezése alapján január 7-én, kedden, a bizottság az egyetemi szenátus jelenlétében szóbeli jelentést tett a főispánnak, aki a jelentést elfogadta, annak köszönhetően, hogy az egyetem vezetői becsületszóra és írásban (csatolt nyilatkozatok) is kötelezték magukat az egyetem egész vagyonáért való kezességre. Itt megjegyzi azt is, hogy az egyetemi testület *elismerést* érdemel azért, hogy – ezúttal világos a fogalmazás – „a saját hadseregünk” megszállása ellenére is kitartott a helyén: a gyűjteményeket és „anyagokat” nem engedte „fejtellenül széthordani”. A 8. bekezdés röviden megismétli, hogy az egyetemről „nem vittek el semmit”. A legérdekesebb a soron következő, 9. bekezdés. Ebben a bizottság szükségesnek tartja megjegyezni, hogy az egyetem átvizsgálása során a jogi és a bölcsészeti kar professzorai – „néhány kivételt leszámítva”! – „hűvösen” viselkedtek, kifejezve meggyőződésüket, hogy Pozsony („Prešporok”) megszállása csak ideiglenes. A távolságtartó hozzáállás érzékeltetésére zárójelben idézik Polner Ödön rektor egy német nyelvű kijelentését is a *kényszerű* alkalmazkodásról. Velük szemben a bizottság véleménye szerint az orvosi kar összes vezetője azt bizonygatta, hogy továbbra is kitar a helyén az új államban is, és „remélik, hogy türelmi időt kapnak addig, amíg megtanulnak csehül”.

Végül a 11. bekezdésben, egyetlen, kissé zavarosan fogalmazott mondatban, a jegyzőkönyv kitér annak rögzítésére is, hogy az egyetem tulajdonjogának átvétele *megtörtént*. „Amikor az alulírott bizottság kijelentette, hogy a mai nappal az egész egyetem és minden berendezése átkerül a csszl. állam tulajdonába, az összes jelen levő professzor a rektorral az élen becsületszóval kezescskedtek azért – annak el nem ismerése ellenére, hogy ez az átvétel a nemzetközi jog szerint jogszerűen történik –, hogy még a

legkisebb berendezést sem engedik elvinni.”³¹ (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 185. p.) Amellett, hogy a jegyzőkönyvben és fennmaradt csatolmányokban előforduló eltérő kezelvek miatt nem teljesen világos, hogy az „amikor” kifejezés pontosan melyik időpontra vonatkozik, ha a dokumentum közlése teljesen pontos, szöveghű, akár még az is feltételezhető, hogy ebbe a jogászai pontossággal megfogalmazni törekedett mondatba *utólag* szúrhattak bele egy magyarázó mondatrészt.

A jegyzőkönyv végi német nyelvű nyilatkozatok (Erklärung) ehhez a ponthoz és a 7. bekezdésben említettekhez kapcsolódnak. Az első nyilatkozatban maga a bizottság kezeskedik a jegyzőkönyvben foglaltak helytállóságáért, valamint – az orvosi kar kapcsán – a professzorok *saját tulajdonú* berendezéseinek, műszereinek tulajdonjogáért. A másik kettő egyrészt a négy kar vezetőjének közösen aláírt, másrészt az egyetemi könyvtár igazgatójának külön megfogalmazott, a könyvtári állomány részleteire vonatkozó nyilatkozata. Az egyetemi vezetők álláspontja szerint, amíg a fegyverszüneti megállapodások vannak érvényben, addig a hágai egyezmény bizonyos hivatkozott pontjai szerinti eljárások kötelezik a feleket, valamint kijelentik azt is, hogy ebből következően „...a békemegállapodás lehetséges ellentétes eredményéig” a megszállók által átvett vagyont „a magyar állam tulajdonának tekintik”.

A dokumentum *jelentőségének* megítélését tovább árnyalja, növelheti, hogy Samuel Zoch főispán 1919. február 14-én, két nappal a sortűz után keltezett, magyarázkodó jellegű jelentésében (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 281–282., 138. sz. dokumentum) maga is újra hivatkozik a bizottság munkájára, név szerint felsorolva tagjait. Igaz, itt a január 8-i jegyzőkönyv szövegével szemben, ahol – újra hangsúlyozandó – a két érkező tiszt megbízása kapcsán még *csak* állapotfelmérésről és az egyetemi vagyon esetleges szétrablásának megakadályozásáról volt szó, azt állítja, hogy Úlehlát és Kolouchot egyenesen az egyetem „átvételére” küldték. Persze az lehetséges, hogy még január 5-én, vasárnap este valahonnan érkezett ilyen jelzés/felszólítás, a jegyzőkönyv szövegéből azonban ez nem rekonstruálható. Abból inkább arra lehet következtetni, hogy főispán rendelkezésére összeálló bizottságnak esetleg ő maga szabhatta feladatként az egyetem átvételét is. Összességében az ő oldalukról fellépő szereplők ténykedése azt tükrözi, hogy egyszerűen magát az állapotfelmérést magától értetődően az *átvétel* részének tekinthették, miközben néhány körülmény arra utal, hogy ennek a kommunikációja az egyetem felé nem volt teljességgel egyértelmű. A főispán úgy hivatkozik a hat héttel korábbi eseményekre, miszerint amikor január 6-án, hétfőn maga és a bizottság elé kérette a rektort, értesítette őt arról is, hogy „...a városnak államunkba való bekebelezése következtében az egyetem a Csehszlovák Köztársaság tulajdonába kerül”. Szerinte, bár e bejelentés ellen

31 „Když podepsaná komise prohlásila, že dnešním dnem celá universita a všechno její zařízení přechází v majetek čs. státu, zaručili se všichni přítomní profesori s rektorem v čele čestným slovem, že ani toho nejmenšího, aniž by uznávali, že se toto zabráni dle mezinárodního právu děje právem, zařízení odněst nepřipustí.”

a rektor tiltakozott, a következőkben semmiféle nehézséget nem támasztott a leltár során. Viszont a dokumentumok tanúsága szerint a rektor többször megfogalmazott protestálásnak központi eleme volt annak ismételt kinyilvánítása, hogy az egyetem vezetősége a maga részéről a tiltakozása ellenére beállott változásokat egészen a békekonferencia végzéseinek megszületéséig *ideiglenesnek* tekinti, tehát magát a „bekebelezést” sem tartotta bevégzett ténynek.

A későbbi fejlemények³² tükrében is megállapítható, hogy a rektor és az egyetem vezetőinek többsége következetesen ragaszkodott ehhez az álláspontjához. Persze ez nem meglepő, hiszen a jegyzőkönyvvégi német nyelvű nyilatkozatot aláírók közül ketten is – Polner és Hodinka Antal, a bölcsészkar dékánja – Prinzel együtt részt vettek 1918 őszén a Pozsony Magyarországhoz tartozását szorgalmazó „Pro Hungaria...” kiáltvány szövegezésében. Korábbi közös álláspontjuk nyilván a bekövetkező zűrzavar, év végi káosz, majd a megszállás ellenére sem változhatott.

Százévnvi távlatból is el kell ismerni, hogy a főispán és a megszálló hatalom képviselői kétségtelenül számos méltánylandó gesztust tettek az egyetem vezetése felé; nyilván már csak a lehetőleg zavartalan együttműködés biztosítása érdekében is. Ilyen például az egyetemi vezetők nyilatkozatainak rögzítése a jegyzőkönyvben. De ezeket is figyelembe véve, maga az egész eljárás vitathatatlanul rájuk lett *kényszerítve*: az egyetem vezetői nyilván nem szabad akaratukból indítva fogadták el a bizottság működését. Feltehetően mindkét részről előfordulhattak jóhiszeműen, vagy szándékosan „félreolvasott” jelzések és – mindent mérlegre téve – végső soron ezek a jegyzőkönyv soraiból is érzékelhető „zavarok” forrásai.

Megjegyzendő, hogy Zoch és a csehszlovák oldal részéről feltételezhető az is, hogy a leltárral mintegy elébe akarhattak menni az ellenséges propagandának („barbár megszállók” vs. civilizált egyetem), kivédve az esetlegesen bekövetkezett károknak a megszállókkal való összekapcsolásából következő lehetséges presztízavesztést. Viszont ebben az esetben még „zavarba ejtőbb” az állapot- és kárfelmérés magától értetődő azonosítása a tulajdonjog átvételével.

Nincs kétség afelől, hogy az egyetemen történtek elmérgesítették a helyzetet, fokozták a feszültséget; a megszállók (vagy, önképük szerint: „felszabadítók”), a nevükben fellépők, valamint a város őslakosságának túlnyomó többsége közti ellenséges szembenállást; s így részben okai lettek a kibontakozó általános sztrájkknak is, végső

32 Január 21-én a rektor a főispán kérését, hogy ő legyen az „oktatásügyi deputáció” vezetője a Pozsonyba a csehszlovák kormány képviselőjében február 4-én bevonuló Šrobár ünnepélyes fogadásán, egy francia nyelven írt fogalmazványban, elutasította. (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 217–218., 94. sz. dokumentum) A rektor levelét utóbb „kész lázadásnak minősítve”, a főispán erre válaszul január 28-án meghatározatlan időre bezáratta az egyetemet, s az oktatókat rendőri felügyelet alá helyezte. (Uo. pp. 229–230., 103. sz. dokumentum)

soron pedig nagyban hozzájárultak az események elszabadulásához, ami a február 12-ei, Vásárcsarnok melletti sortűzben tetőzött.³³

5.3. Félreértések forгатaga egy szegényes, fűtetlen egyetemi szobában

Végezetül kanyarodjunk vissza 1919. január 6-a reggeléhez. Miközben Prágában Viktor Dvorský a csehszlovák kormány békedelegációját szállító kényelmesen felszerelt vonatán elindul hosszú útjára, Párizs felé, Pozsonyban Vladimír Úlehra a bizottság tagjainak és talán a rektornak a társaságában a Vármegyeházáról az utcára kilépve, lépteit a Káptalan utcai rektorátus és bölcsészkar felé irányítja.

A város nem ismeretlen számára. Alig három éve, hogy a közös hadsereg katonájaként is több időt tölthetett itt egy egészségügyi alakulatban szolgálva. Okkal feltételezhető, hogy az éppen végrehajtandó feladata – a pozsonyi egyetem állapotának és helyzetének felmérése – kapcsán hamarosan felkeresendő orvoskari intézetekben akár jó néhány személyes ismerőse is akadhat. Korábbi tartózkodása során talán még az egyetemen belüli szokásos belső feszültségekbe, játszmákba is beleláthatott. Most azonban előbb a rektorátussal kell „végeznie”. A rektor maga, a főispán vezette megbeszélésen elhangzottak alapján, meglehetősen zaklatott állapotban lehetett.

Nem tudni, milyenek lehettek Úlehra korábbi benyomásai a város főútvonalaihoz képest félreeső, az egykori várfalak mentén a Dóm felé lejtő Káptalan utca épületeiről, s a bennük működő intézményekről. Az újabb benyomásai azonban egyre fontosabbak lesznek. Jól képzett természettudósként, ahogy a vizsgálandó terephez közelít, növekvő összpontosítással kémleli a haladtában körülötte kibontakozó jelenségeket, hogy a legapróbb részletek se kerüljék el figyelmét, s hogy később minden fontosnak ítélt észleletét pontosan, szabatosan visszaadhassa. Rögzítse benyomásait.

„Rektorátus, jogi-bölcsészkar, könyvtár
Főépület

...

Barokk stílusú ez épület a 17. századból, szép portállal és udvarral, amely boltíveivel, keskeny folyosóival és lépcsőházaival a mi Karolinumunkra emlékeztet, de jelentősen kisebb annál. A földszinten, mindjárt a bejárat mellett a rektorátus a rektor hivalkodóan berendezett hivatalával és a tanácssteremmel, tovább a titkárság és a questura.”

Majd a jogi és bölcsészkar dekanátus leírása következik.

„A jogi [dekanátus] 4 szobából áll, melyekből a dékán szobája luxus bőrbútorokkal felszerelt, majd a nagy tanácssterem és a könyvtár. A tanácssteremhez viszonylag szegényes aula tartozik. Az aulával szemben, a folyosó túloldalán vizsgáztatószoza szintén szegényesen felszerelve. E két quasi a közönségnek szolgáló helyiséggel szemben az I.

³³ Ezt a következtetést természetesen maguk a kötet szerkesztői is több helyen levonják (pl. a regesztá egyes kommentjeiben több esetben is utalva rá). Más, „magyar” források hasonló fejtegetéseire, következtetéseire nézve vö. pl. Filep 2010, pp. 65–87.

emelet második szárnyában elhelyezett 2 professzori szoba a legmagasabb komforttal berendezve, plüss- és bőrborítású bútorzattal.

Ugyanazon a szinten van a bölcsészkar dekanátusa is. Összesen 4 szépen berendezett szoba, a dékán hivatala barna plüssel, az oktatók tanácsterme szokatlanul ízléses. És megint meglep szegényeske berendezésével a nagy terem, amelybe fűtés hiányában ideiglenesen a kar összes szemináriumát költöztették.” (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 183. p.)

Azért idézem mindezt ilyen hosszasan, hogy érzékelhetővé váljék a jegyzőkönyv sorai mögött ma is ott rejtő egykori szerző hozzáállása, lelkivilága. A szövegbe került leírás ugyanis messze távol áll egy hivatalos jegyzőkönyvtől elvárt hűvös, szabatos, távolságtartó tárgyilagosságtól. Ennek okai közt ismételten Úlehra „természettudós” alkatát sejthetjük, ugyanakkor nagy valószínűséggel komolyan meghatározták ezeket a megfigyeléseket és ítéleteket az adott helyzethez igazodni igyekvő lélek „állapotai” is. Ez az újra és újra – fölényes – értékítéletbe bonyolódó attitűd talán magyarázható a lassan tudatosuló szereppel, amellyel Úlehra is vagy már gyakorlottan azonosult akkorra, vagy éppen „beletörődni” kényszerült. A később a városban a „csehszlovák kultúra” hídfőállásait kiépíteni hivatott cseh értelmiségiek „kívülről” jellegzetesen felsőbbbbségesnek ható „civilizatorikus” küldetéstudata³⁴ jelenik meg itt, talán az úttörők között, Úlehra személyében és megalkotott szövegében. Ugyanakkor 1919 januárjában még képlékeny, bizonytalan a helyzet. Nyilván a katonai egyenruhába bújtatott természettudós is érzékelt a rektorban feszülő indulatokat, mint ahogyan a bizottság által megtekintett „szobákban” előforduló különféle egyetemi alkalmazottak részéről megnyilvánuló félelemteli ellenszenvet, elutasító magatartást is. Ezek a begyűjtött benyomások és óhatatlan önreflexiók lehetnek a legfőbb magyarázatai ennek a csapongósra sikeredett „jegyzőkönyvnek”.

És ekkor – déltájban talán? – Úlehra és a bizottság fellépdelnek a (kihalt?) második emeletre.

„A II. emeleten 8 tanterem és a Földrajzi Intézet van.

A tantermeket közönséges, kellemetlenül szűk szobákból alakították ki, többnyire táblákkal és katedrával, zöld vizsgaasztallal vannak felszerelve, a falakon fogasok; a villanyvilágítás elég gyenge. A padok amerikai rendszerűek, 2 hallgató számára lehajtható ülőkékkel. Egy bejárat a tanulók és a professzorok számára is.”

Következik a témánkat illető legfontosabb bekezdés, ami – rövidege ellenére – még az előzőeknél is részletesebben, szinte mondatról mondatra haladva elemezhető.

„A Földrajzi Intézet szegényes.” Ismét az erős benyomások kerülnek elő.

„Néhány, még kibontatlan láda az előtérben legalábbis valami berendezés illúzióját kelti, amely egyébként egy asztalból és pár könyvből áll, többnyire a professzorok tulajdona.” A maga nemében remek mondat. Akár egy impresszionista festmény: lazá-

34 Evvel a nagyon érdekes témakörrel, a cseh – pontosabban inkább: „csehszlovák” – értelmiségiek két világháború közti pozsonyi megtelepedésével és beilleszkedésével kapcsolatban figyelemre méltóan alapos és elgondolkodtató munkák foglalkoznak cseh részről. (Vö. Ducháček 2012a; 2012b; 2018)

nak tűnő ecsetvonásokkal a befogadóban kiváltott benyomásokban a lényegét kiemelő kép. Átmeneti viszonyok, rendezetlen, sivár környezet: mit is keresnek ezek itt?

Figyelemre méltóan érzékletes tehát a leírás; a szöveg szerzője itt tényleg nagyon aprólékosan és pontosan megfigyelt mindent. Fontos felhívni a figyelmet egy apró mozzanatra: a szövegnek ez a mondata még *általában* hivatkozik a nem nevesített professzorokra. Majd váratlanul, ugyanabban a bekezdésben, rögtön a következő mondatban egy meglepő fordulat: abban már a professzori dolgozószoba, de ugyanazon berendezés kapcsán egy konkrét személyre történik utalás; ami ott van, az az ő tulajdona.

„A professzori dolgozószoba félig berendezve, ugyanúgy az ő saját magántulajdona.”

Újabb, most már feltűnően szubjektív értékelés: „A szemináriumi és egyúttal asszisztensi szoba egy gyalult fehér asztallal, több mint primitív.”

S végül színre lép, megnevezve, az, aki miatt a leírásnak ez a része nagy valószínűséggel ennyire megkavarodott, méghozzá szinte műfajt váltva: állapotfelmérő hivatalos jegyzőkönyvből egyszerre átcsap riportba.

„Az intézet igazgatója, prof. Dr. Prinz, *alig várja Csehországot*: »Talán végre lehetséges lesz tudományos munkát végezni« – mondta.”³⁵ (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 183. p. [k. t.]

Érdeemes mélyebben belegondolni ebbe a – szó szerint: megdöbbenő – mondatba!

Prinz Gyula, a Pozsony város Magyarországhoz tartozása mellett kiálló, akkor pár hónapja megjelentetett egyetemi kiadvány talán legfontosabb, földrajzi érveinek kidolgozója: „alig várja a cseheket”.³⁶

Legalábbis a bizottság, illetve szinte bizonyosan Úlehra „*meglátása*” szerint. Mert annak megítélése, hogy *valóban* hallhatta-e 1919. január 6-án kora délután ezeket a szavakat a nála mindössze hat évvel idősebb, akkor 37 éves Prinz szájából a fiatal cseh tudós: több mint elgondolkodtató feladvány. Vajon miféle gesztusok „érthetődek” ott félre és vajon miért? Talán a rá rótt feladat végrehajtásában lehangolódott *természet-tudós* feltörő öröme vitte félre, hogy végre „rokon lélekre” lelt egy ellenséges környezetben, aki nem élből elutasító?

Rövidre fogva: így sejtem.³⁷ Ennek (valahogy...) *így* kellett lennie.

35 „*Geografický ústav je ubohý. Několik dosud nerozbalených beden v předsíni vyvolává alespoň ilusi nějakého zařízení, které jinak pozůstává jen ze stolu a něco knih, většinou majetku profesorov. Profesorské pracovna zpola zařízení, je rovněž jeho soukromným majetkem. Seminárny, zároveň asistentův pokoj víc než primitivní s ohoblovaným, bílým stolem. Ředitel ústavu, prof. Dr. Prinz, **těší se na Čechy**: »Snad konečně bude možno vědecky pracovat« – řekl.»*

36 Persze: nem lehetetlen! 37 évesen, alig egy éve egy még csak félig-meddig ismert városban, ahová korábban aligha köthette Prinzt erősebb kötelék; „parkolópályán” a korábbi ambíciókhoz képest, elgyötrődve a négy háborús év megpróbáltatásaitól, az ősz óta fokozódó káosztól, nélkülözéstől és kilátástalanságtól, könnyen felszakadhat a sóhaj: „talán végre lehetséges lesz...”, valóban.

37 Elgondolkodtató adalék még ehhez egy nemrég megjelent újságcikk néhány állítása. (Kubassek 2020) Kubassek János a Magyar Nemzet Lugas mellékletében megjelent írásá-

6. „Végtelenben találkozó” életutak... – Összegzés

Viktor Dvorský és Prinz Gyula jelenlegi ismereteim szerint sohasem találkoztak személyesen. Pedig összemérhető tudásuk alapján, életútjuk bizonyos pontjain utólag úgy tűnik, szinte karnyújtásnyira volt a lehetőség, hogy nézetkülönbségeik megvitatása során egymás szemébe nézve vezethessék elő érveiket. Például egy *békekonzferencián*. De tudjuk: minden másképp alakult.

Csaknem húsz évvel később Prinz – már „befutott” tudósként – meghatározó szerephez jutott a korabeli magyar földrajztudomány nagy szintézisének megfogalmazásában, szabadon kifejtve minden addigra fölhalmozott ismeretét és tudását Föld és ember viszonyáról. (Cholnoky–Bartucz–Prinz–Teleki [1936–1938] III. köt., pp. 321–358.) A pályája csúcspontját jelentő hatalmas szövegfolyamban így ír a folyóhatárokról általában, s külön, magáról Csehszlovákia akkori dunai határszakaszáról: „Egészen más természetű a folyók politikai szerepének az a fajtája, ami a térkép iskolahatásának nevezhető. Köztudomású, hogy a politikai tárgyalások zöldsztalain mekkora szóhoz jutnak általában a folyók élesen kirajzolt vonalai, ... egyszerűen azért, mert általuk a határmegállapítások minden különös tanulmány nélkül, tehát sokszor teljesen könnyelműen, de mindig félreérthetetlen szabatosággal végrehajthatók. ... Amelyik országban jó hajósvizek politikai határok, ott nem békés az élet, hanem csak hosszabb-rövidebb fegyverszünetben farkas-szemmel nézik egymást a két partról. ... A folyóhatár, minél nagyobb a folyója, a polgárosultság szempontjából annál inkább kezdetleges, alacsony állapotot és ellenséges hangulatot áru el. A nagyon előretolt folyóhatár a hatalmas állam hódítmányát és politikai ellenőrző uralmát mutatja. ... Ilyen a cseh Duna-határ is a római császári Duna-vonal jelenkori, fordított alakban való megújítása. ... Érthető, hogy minden állam kedvező állapotnak tartja, ha határait a szomszédos idegen államterület főfolyójára tolhatja ki, s ebből az egyoldalú szemléletből fakadt az a közfelfogás is, hogy az valami természetes állapot, ha az államhatárnak nincs szüksége jelzőoszlopokra. A folyóhatár a barbárság állapotán túl rögtön kártokozó lesz.” (Uo. 324. p. skk.)

Bár ezekben a mondatokban természetesen már a húsz évvel későbbi időig begyűjtött tapasztalatokra alapozó következtetések tükröződnek elsősorban vissza,

---

ban tesz közzé egy történetet Pozsony csehszlovák megszállásának idejéből. Eszerint Prinz Gyulának kis híján az életébe került a „Pro Hungaria...” kiáltvány melletti kiállása, szerzősége. Ugyanis amikor emiatt az egyetemen a csehszlovák hatóságok, elő akarván állítani, kerestették őket; a katonák, akik „...céduláról olvasták fel a neveket, az ajtók névtábláit silabizálták, behatoltak a dolgozószobákba, a tantermekbe”. Sőt! „A rektori hivatalban még a ruhásszekrényt is kinyitották, és szuronyos puskával dőfködték a kabátokat, hátha ott rejtőzhet valaki.” Am végül nem árulta el őket senki. Az elemzett jegyzőkönyv szövegének tükrében ez a történetecske mindenesetre *sajátos* megvilágításba kerül; bár az újságcikkekben nincs említve, de okkal feltételezhető, hogy az „átvételtől” jóval később, már az egyetem bezárásához vezető események idején, január közepén *túl* játszódhatott le ilyen jelenet: Ülheláék eljárása ennél bizonytal kevésbé lehetett fenyegető.

aligha kétséges, hogy ezen állítások „csírái” már 1920-ban is, többé-kevésbé kiforrottan, jelen lehettek Prinz gondolkodásában, s ha módja és lehetősége lett volna a nemzetközi nyilvánosság előtt *érvelni* a végrehajtani szándékozott akkori határváltozások ellenében, azt alighanem ilyesféle gondolatmenetekre alapozta volna. Keserű „igazságtétel” lehetett számára is, hogy húsz – majd később újabb negyven – év fejleményei igazolták ezeket a megállapításokat.

Különösen figyelemreméltó e tanulmány szempontjából az az állítása, miszerint folyóhatárok követelésére „minden különös tanulmány nélkül, tehát sokszor teljesen könnyelműen” kerülhet sor, ahogyan megítéli: a „térkép iskolahatásaként”; hiszen Prinz – bár aligha kétséges, hogy itt éppen erre a történelmi „fejleményre” utal – nyilvánvalóan nem ismerhette a csehszlovák békedelegáció belső munkaanyagait és azok érvrendszerét.

Úgy tűnik viszont, hogy nem tévedett nagyot.

„Előnyös lenne, ha a határ nem a sodorvonalon futna, hanem az ártér [!] déli szegélyén, kivéve persze, ha az egész folyam nemzetközi útvonallá lenne minősítve. Azonban ebben az esetben is kívánatos lenne, hogy mindkét part ellenőrzésével a csehszlovák állam legyen megbízva.

Komáromnál védelmi okokból szükséges, hogy a csehszlovák államhoz csatoltassék egy déli hídfőállás. A sáv, amit itt követelünk, sehol sem lép túl a pusztá védelmi szükségleten. Ha a védelmi öv követelését nem lehetne érvényesíteni, legalább egy 3 km széles sávot a Duna jobb partján, melyen Komárom városrészei is fekszenek, szükséges megtartani.

A komáromi védelmi öv keleti végétől a Táth melletti szigetekig a határ a Duna. Védelmi okokból szükséges követelni továbbá, hogy legalább Esztergom a legközelebbi magaslatokkal a cseh [sic!] területekhez tartozzon. A magyar területek támadása ellen [!] teljes biztonságot a Budapesttől északnyugatra fekvő nagy szlovák községeket is magába foglaló határ tudna nyújtani.” (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 185. pp. 134–135., 22. sz. dokumentum [k. t.]

A fenti – szakértői anyag egy részéből fordított – szöveg alapján kijelenthető, hogy *ebben* Prinz biztosan tévedett: „tanulmányok” – minden valószínűség szerint nagy részben Dvorský szövegeit (is) tartalmazva³⁸ – igenis voltak. De hogyan ítéljük meg Prinz értékeléseit? Hogyan válaszolhatnánk a kérdésre, hogy *miként* minősítsük – ha ugyan „minősíthetőek” egyáltalán – ezeket a konkrét területi követeléseket: tényleg „könnyelműek”, vagy éppen ellenkezőleg: súlyosak, megdöbbentően arcátlanok; netán: „felejtősek”? „Különöseks”?

Ami e két szálon követett háttértörténet *együttes* értékelését illeti, ebben azokra az elemekre összpontosítok, amelyek az adott események és nyilatkozatok részleteitől távolodva, a szűkebb értelemben vett tényekre alapozott *tárgyilagos* megállapítások

38 Vö. I. rész, 5. lábjegyzet. (Petranká Rolková 2014, pp. 134–136. [dok. č. 16.]

helyett *általánosabb* – s talán: időtállóbb – tanulságok levonására adnak alkalmat. Keskeny mezsgye és kényes kérdések. Mégsem tartom lehetetlennek, hogy a fennmaradt dokumentumok – felszínebb közelítésben – látszatra „szárazabb”, érzelemmentesnek tűnő adatai *mögött* kutakodva, sikerrel kecsegtető kísérletet tehessünk a rögzített megszólalások furcsaságaiban, a gondolatmenetek szerkezetében föllelhető „csavarok” mögül felsejülő, az egykori személyiségek ki nem mondottan is megélt, esetleg tudatosan „rejtegetett” dilemmáinak, feszengető bizonytalanságainak föltárására. A szereplők „bőrébe bújni” lehetetlen, tetteik és megszólalásaik utólagos *átértékeléseit* mélyen sértőnek és méltánytalannak tartom; azt azonban nem tekintem megoldhatatlan feladványnak, hogy *megérteni* törekedjünk mozgatórugóikat. Valóban meghozott döntéseiken, végrehajtott cselekedeteiken és hitelesen fönmaradt megnyilatkozásaiakon *túl*, ez a törekvés azokat a mozzanatokot is kell, hogy érintse, amelyek az imént említett, okkal sejthető, tényekkel nehezen bizonyítható, azonban a mindenkori „emberi léthelyzet” közös nyomorúságai, nehézségei alapján *megítélhető*; rejtett, vagy rejtegetni remélt félelmeket és indítékokat, *ösztönzőket* jelentik.

Értelemszerűen két ilyen mozzanatot emelnék ebből a talán mesterkéltnek hatóan összeszótt történetből, amely azonban a „történelmi véletlenek” játékaként mégiscsak *ténylegesen* párhuzamos és egyidőben zajló események sorozatából állítható össze, kissé önkényesen két mellékszereplőt állítva az „elbeszélés” középpontjába.

Nyilván nagyon nehéz dolog újra és újra szembenézni azokkal, akiktől éppen elvenni készülünk valamit, amiről ők úgy tudják, hogy az övék.

Ilyen helyzetbe kerülve fölöttebb megnyugtató lehet, ha tudomásunkra hozzák: úgy kérhetünk majd – bármit –, hogy azok, „akiktől elvenni készülünk” azt, vagy abból bármennyit, „amiről ők úgy tudják, hogy az övék”; nem lesznek *ott*, amikor elősorolhatjuk a követeléseinket.

Ez történt 1919. január 2-án a csehszlovák kormány ülésén Prágában, és ennek tudatában indulhatott útnak Párizsba – a békedelegáció többi tagjával együtt – három nappal később Viktor Dvorský.

És felkavaró lehet belenézni annak az arcába, akiről felismerjük, hogy – talán csak a lelke mélyen, de – *tudja*, hogy mi az, amit éppen csinál: elveszi, amiről eddig úgy tudtuk, hogy az a „miénk”.

Ez történhetett Prinz Gyulával 1919. január 6-án, amikor találkozott az egyetem állapotfelmérésére kirendelt csehszlovák katonai bizottság tagjaival Pozsonyban.

A győzelem tudatosításának alighanem egyik legfontosabb lépcsőfoka annak „dialitass” felismerése, hogy a „helyzet uraként” a győzelem következményeinek meghatározásában és a győzelemhez vezető út értelmezésében többé nem köt a méltányos konszenzuseresés béklyója: a győztes döntésén múlik végső soron annak megítélése is, hogy ki, *mit* és legfőképpen: *miért* tett bármit is az éppen lezáruló összeütközésben. Jogában áll eldönteni, hogy miért is robbant ki a konfliktus; s azt is, hogy kit milyen célok vezéreltek abban. Aki hinni tud ebben a „jogban”, az lép fel *valóban* győztesként.

A legyőzöttség egyik legbénítőbb következménye az, ha a vereséget szenvedett alávetett ráébred arra, hogy az előállt helyzetben végzetesen elvesztette saját gesztusai, megnyilatkozásai értelmezésének „előjátékát” ...

Irodalom

- Chodějovský, Jan (ed.) 2017. *Paříž 1919 – Mírová konference očima poradců československé a polské delegace*. Praha, Lidové noviny.
- Cholnoky Jenő–Bartucz Lajos–Prinz Gyula–Teleki Pál 1936–1938. *Magyar föld, magyar faj*. I–IV. kötet. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Ducháček, Milan 2012a. Václav Chaloupecký a budování historického semináře univerzity Komenského. Praha, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. Tomus LII., fasc. 2., pp. 101–134.
- Ducháček, Milan 2012b. Bratislavská vila Václava Chaloupeckého. Obraz z proměny Prešpurku v československý prostor. Bratislava, *Zborník múzea mesta Bratislavy*, XXIV., pp. 117–132.
- Ducháček, Milan 2018. Karel Chotek a Cerovo: Od iniciácie k specializaci. Causerie k pústoleté proměně terénního výzkumu. *Slovenský Národopis*, 66 (1). pp. 116–139.
- Filep Tamás Gusztáv, 2010. *Főhatalomváltás Pozsonyban, 1918–1920. Események, történések egy hírlap közleményeinek tükrében*. Pozsony város történetei sorozat. Pozsony, Kalligram
- Horváth, Vladimír–Rákoš, Elemír–Watzka, Jozef (eds.) 1977. *Bratislava, hlavné mesto Slovenska. Pripojenie Bratislavy k Československej republike roku 1918-1919*. Bratislava, Obzor.
- Hrivňák, Štefan 2019. *Jozef Watzka: srdcom archivár*. Bratislava, Spoločnosť slovenských archivárov.
- Kubassek János, 2020. Irredenta vizsla. *Magyar Nemzet*, 2020. május 30., Lugas – kulturális melléklet <https://magyarnemzet.hu/lugas-rovat/irredenta-vizsla-8177264/>
- Matlovič, René–Matlovičová, Kvetoslava 2018. Etablovanie Geografia na Univerzite Komenského a úsilie o posilnenie jej vplyvu v kontexte militarizácie pred druhou svetovou vojnou. Nitra, *Geografické Informácie*, 22 (1), pp. 274–287.
- Mináč, Vladimír, 1968. Itt nemzet él. (ford. Tózsér Árpád) In Chmel, Rudolf (szerk.): *A szlovákkérdés a XX. században*. Pozsony, Kalligram, 1996, pp. 363–392.
- Petranská Rolková, Natália (ed.) 2014. *Zápisnice Klubu slovenských poslancov I. (1918 – 1919)* Bratislava, Národná rada Slovenskej republiky.

Internetes források

<https://adatbank.sk/lexikon/pozsonyi-sortuz/>
www.archivari.sk

https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=414

http://www.nbs.sk/_img/Documents/_PUBLIK_NBS_FSR/Biatec/Rok2019/05-2019/08_biatec19-5_Vypustakova.pdf

GYÖRGY FARKAS

ADDITIONS TO THE HISTORY OF THE CREATION OF THE „DANUBE BORDER” II. PARALLELS AND DIFFERENCES AT CERTAIN STAGES IN THE LIVES OF TWO CENTRAL EUROPEAN GEOGRAPHERS

One of the cornerstones of the Czechoslovak peace delegation’s territorial claims against Hungary at the Paris peace talks at the end of the First World War was the securing of the new state’s ‘Danube border’ as its territorial claims against Hungary. The Czechoslovak negotiating delegation’s geography expert, Viktor Dvorský, played a decisive role in laying the geographical foundations for the system of arguments used to support this claim. Years later, his system of arguments was evaluated by Gyula Prinz, a Hungarian who was his contemporary, in a unique approach. Although the two young geographers were considered to be „propmen” in the tide of the events of 1918/19, their professional knowledge had a decisive influence on the processes in certain cases, albeit in different ways, and their figures appear in contemporary documents. A detailed presentation and analysis of two such documents will shed more light on and clarify their role in the events of the time. By comparing the biographies of the two prominent Czech and Hungarian geographers of the post-World War I period and by presenting in more detail the major stages of their careers, parallels can be drawn which will provide a framework for further analyses which will clarify and specify the extent to which, and the way in which the Hungarian and Slovakian geographers differ in their treatment and interpretation of this issue of great importance in their common history.

SIMON ATTILA

AZ ÁTMENET BIZONYTALANSÁGA

AZ 1918/1919-ES IMPÉRIUMVÁLTÁS
POZSONYTÓL KASSÁIG

Fórum Kisebbségkutató Intézet–Bölcsészettudományi Kutatóközpont